Országos méretekben is tapasztalható ocsúdás, amit legújabban a NAT mozgókép- és médiakultúra fejezete indított el. Persze az okosan végiggondolt elvek csak akkor érnek valamit, ha az iskolák és a családok egyaránt az igényes mozgóképkultúra otthonaivá válnak. Jövőnk záloga: a kölcsönös bizalmon alapuló, segítő kapcsolat.

Irodalom

ANGELUSZ RÓBERT: *Kommunikáló társadalom.* Ferenczy, Bp. 1995.
BALASSA PÉTER: *Töredék a korszellemhez.* Liget, 1990. 4. sz.
BARCY MAGDOLNA–HANÁK KATALIN: *Család és televízió.* Jel-Kép, 1985. 1. sz.
BARCY MAGDOLNA–HOFFMANN MÁRTA: *Családok tévétükörben.* Magyar Közvéleménykutató Intézet, Bp. 1989.
BARCY MAGDOLNA–TÖLGYESI JÁNOS: *Elektronika – családi használatban.* Jel-Kép, 1991. 1. sz.
CSEPELI GYÖRGY: *A neveletlen nevelő. A tv-műsorok szocializációs hatásáról.* Jel-Kép, 1989. 4. sz.
ERDÉLYI ILDIKÓ: *A televízió a családban.* Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Bp. 1988.
FALUSSY BÉLA: *Média az idő mérlegén.* Jel-Kép, 1997. 3. sz.
HALÁSZ LÁSZLÓ: *A képernyő tekintete.* Gondolat Kiadó, Bp. 1976.
Képkorszak. BALASSA PÉTER, KOVÁCS ANDRÁS BÁLINT, TILLMANN J. A. és mások írásai a vizuális kultúráról. Filmkultúra, 1992. 4. sz.
KÓSA ÉVA–VAJDA ZSUZSANNA: *Szemben a képernyővel.* Eötvös Kiadó, Bp.1998.
LÁNYI ANDRÁS: *The Media Is the Mess.* Életünk, 1998. 2. sz. és Liget, 1998. 4. sz.
MURAI ANDRÁS–TÖRÖK GÁBOR: *A látás visszaszerzése. A mozgókép-oktatás szerepe a magyar kultúrában.* Életünk, 1997. 7. sz.
MANDER, JERY: *A televízió zsarnoksága.* Liget, 1995. 1. sz.
NAGY ANDOR: *Médiapedagógia. Televízió a családban és az iskolában.* Seneca, Bp. 1993.
PÉNTEKNÉ WEINELT BEÁTA: *A mozgóképek szerepe a 15–16 éves középiskolások szocializációjában.* Szakdolgozat. BDTF, 1998.
A televíziós jelenség. Szerk. SZECSKÔ TAMÁS. Gondolat Kiadó, Bp. 1976.
TILLMANN J. A.: *Szigetek és szemhatárok.* Holnap, Bp. 1992.
TÖRÖK GÁBOR: *A mozi, a tévé és a tizenéves.* Jel-Kép, 1987. 3. sz.
TÖRÖK GÁBOR: *A mozgóképek inváziója avagy tehet-e valamit a filmoktatás az elképesztés ellen.* Életünk, 1997. 7. sz.
VÁNYOLOSNÉ CSANÁDI ÉVA: *A televízió hatása a gyermekekre.* Szakdolgozat. BDTF, Szombathely 1998.
VETRÓ ÁGNES–CSAPÓ ÁGNES: *A televízió és a gyermek.* Animula, Bp. 1991.

Kiss Judit–Péntekné Weinelt Beáta–Török Gábor

A különleges szakiskolák

A szociálisan hátrányos helyzetű fiatalok iskolai képzésével hosszú évtizedek óta küszködik a magyar iskolarendszer. 1990-ig az ilyen gyerekek oktatása a „normál" intézményrendszeren belül zajlott, főként a kistelepülések és a külvárosok általános iskoláiban, a szakmunkásképzők alacsony presztízsű szakmáin, valamint a dolgozók iskolájának esti tagozatain, nem túl sok sikerrel. A nyolcvanas évek végére már aggasztó méretűvé nőtt azoknak a gyerekeknek a száma, akik nem végezték el az általános iskolát, vagy olyan gyenge eredménnyel végezték el, hogy semmilyen középiskolába nem vették fel őket, és akik beiratkoztak ugyan valamilyen középfokú iskolába, de tanulmányi nehézségeik, magatartási és beilleszkedési problémáik vagy egyéb okok miatt egy-két év után abbahagyták tanulmányaikat.

A gazdasági szerkezet átalakulásával, amikor az állami nagyiparra alapozott szakmunkásképzés üzemi gyakorlóbázisai fogyatkozni kezdtek, illetve világossá vált, hogy a korábban tömegesen, de alacsony színvonalon folyó nagyüzemi szakmunkásképzés időszaka a végéhez közeledik, s az általános iskolában kudarcos, valamint hátrányos helyzetű gyerekek a szakmunkásképző iskolák számára is feleslegessé, illetve nemkívánatossá váltak. Az oktatási kormányzat és az ilyen típusú gye-

rekekkel kapcsolatban levő intézmények számára azonban az is egyértelmű volt, hogy az iskolarendszerből való idő előtti kimaradás a társadalmi marginalizálódás veszélyét hordozza magában, ami az évek múltával sokkal több terhet ró a társadalomra, mint a hátrányos helyzetű gyerekek oktatására és felzárkóztatására tett pedagógiai kezdeményezések támogatása. Lényegében ebből a megfontolásból született az az oktatási forma, amit speciális szakképzésnek neveznek.

A speciális szakoktatás intézményeit egy 1990. évi oktatási törvénymódosítás hívta életre, amikor is a speciális szakiskolák korábbi feladatkörét kibővítették. *(1)* Ezek az iskolák korábban a fogyatékos fiatalok szakmai oktatását voltak hivatva ellátni, de a törvénymódosítás a nem fogyatékos, szociálisan hátrányos helyzetű fiatalok szakmai képzését is erre az iskolatípusra bízta.

A speciális szakiskolákkal kapcsolatban az Oktatáskutató Intézetben 1994-ben készült szociológiai vizsgálat, amelynek során 148 iskolaigazgatót és 530 speciális szakiskolást kérdeztünk meg kérdőívek és interjúk segítségével, *(2)* melyekből az derült ki, hogy ezeknek az iskoláknak a tanulói között a szociálisan hátrányos helyzetű gyerekek az átlagosnál lényegesen nagyobb arányban képviseltetik magukat.

A speciális szakoktatás iránti igényt bizonyítja, hogy e rendelkezés nyomán szinte gomba módra szaporodtak az ilyen típusú képzőhelyek, és egy-két év alatt sokszorosára emelkedett a speciális képzésben részt vevő gyerekek száma.

E képzési forma dinamikus terjedését a fentieken kívül demográfiai okok is magyarázzák. Az 1990-es évek elején az általános iskolákba a demográfiai hullámvölgy nyomán igen alacsony létszámú korosztályok kerültek, aminek következtében felszabadult a kapacitás (tanterem, pedagógusok) egy része. Mindez a városi lakótelepi iskolákat és a községi iskolákat érintette a legérzékenyebben, amelyeknek, ha nem akarták elbocsátani a feleslegessé vált pedagógusokat, új feladatokat kellett keresniük a számukra, azaz új szolgáltatásokkal voltak kénytelenek bővíteni képzési kínálatukat.

A speciális szakiskolák ritkán váltak önálló intézményekké; a legtöbb esetben egyéb típusú iskolák mellé „ragasztott" kiegészítő formaként jöttek létre. A speciális szakképzés sok esetben olyan iskolákban került bevezetésre, ahol korában soha nem folytattak szakképzést, illetve ahol a szakmai képzésnek nem voltak hagyományai, és ehhez sem a szakértelem, sem egyéb feltételek nem álltak rendelkezésre.

A hátrányos helyzetű gyerekek szakképzésének ilyen formában történő megoldását a gazdasági kényszerhelyzet és a pedagógusérdekek érvényesülése mellett oktatáspolitikai megfontolások is indokolták. Az 1990-ben hatalomra jutott jobboldali konzervatív kormánykoalíció kiemelkedő jelentőséget tulajdonított ugyan a tehetséggondozásnak és az elitképzésnek, de nem mutatott túlságosan nagy érdeklődést a hátrányos helyzetű rétegek oktatási problémái iránt. Ennek is szerepe volt abban, hogy a szakmunkásképzőkből kiszorult hátrányos helyzetű gyerekek oktatását olyan képzési formákra, illetve olyan képzőhelyekre bízták, amilyenek éppen „adódtak", vagy amelyek a legkevesebb anyagi ráfordítást igényelték.

A speciális szakképzés 1990-ben történt bevezetését sem viták, sem kísérletek, sem

A speciális szakiskolák tanulóinak jellemzői

	a válaszadók %-ában (N=530)
lány	74
községi lakos	51
egyik szülő sem szakképzett	35
egyik vagy mindkét szülő munkanélküli	52
csonka család	34
betegség vagy deviancia a családban	37

A szakiskolák számának alakulása a középfokú oktatásban (a fogyatékosok speciális képzése és a dolgozók iskolája nélkül) 1985 és 1997 között

Év	Gép- és gyorsíró	Eü. Szakiskola	Spec. nem fogyatékos	Összes iskola
1985/86	58	24		916
1986/87	57	24		945
1987/88	56	25		972
1988/89	58	24		1020
1989/90	63	29		1065
1990/91	63	30	16	1140
1991/92	61	31	123	1313
1992/93	56	30	229	1467
1993/94	49	23	257	1526
1994/95	45	20	252	1538
1995/96	40	14	239	1578
1996/97	31	10	201	1585

Forrás: *MKM Oktatás-statiszikai éves jelentések* és *Előzetes oktatás-statisztikai adatok.* KSH, 1997.

A speciális képzés bevezetésének oka az iskolák igazgatói szerint

	a válaszadók %-ában
igény van rá	17,6
máshová nem veszik fel a gyerekeket	65,5
csökkent a tanulólétszám az iskolában	8,1
egyéb	5,4
nincs válasz	3,4
összesen	100,0
N	148

Milyen képzési formát működtettek korábban az iskolában

	a válaszadók %-ában
általános iskola	42,9
szakiskola	12,2
szakmunkásképző	9,5
szakmunkásképző és szakközép	23,1
gimnázium	2,7
fogyatékosok iskolája	3,4
csak speciális	6,1
összesen	100,0
N	148

igényfelmérés, sem előkészítő munka nem előzte meg. A képzés bevezetésének zöld utat nyitó minisztériumi rendelet annak célját a következőképpen határozta meg: „Az elméleti ismereteket kevésbé igénylő szakokon, szakmákban, továbbá betanított munkakörökben való elhelyezkedést elősegítő szakképzést nyújt, illetőleg felkészíti az életkezdésre, a családi életre.” *(3)* Ez a meghatározás egyrészről kifejezte, hogy a speciális szakképzést nem átmeneti (tehát valamilyen további oktatási formára előkészítő), hanem befejező (a munkapiacra való kilépést megelőző) oktatási formának szánták az oktatás irányítói, másrészt tartalmazta azt is, hogy a rendelet igyekezett úgy fogalmazni, hogy a képzési célba sok minden (szak, szakma, életkezdés, családi élet)

Milyen feltételek hiányoztak, amikor elkezdték a képzést

	a válaszadók %-ában (N=530)
tankönyv	54,2
technika, felszerelés	47,1
tanműhely	46,4
pénz	45,1
tanterem	20,9
tanterv	20,3
szakmai tanár	19,0
közismereti tanár	5,9
engedély	5,9

beleférjen, és óvakodott annak meghatározásától, hogy a szóban forgó képzési forma milyen végzettséget (szakmunkás, betanított munkás, semmilyen) adjon, illetve mire képesítsen. A kérdéses meghatározásból az is világosan látszik, hogy az oktatásirányítók igyekeztek az intézményekre hárítani annak eldöntését is, hogy mit oktatnak valójában speciális szakképzés címén.

A rendelkezések a speciális szakképzés bevezetését fenntartói engedélyhez kötötték, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy ha az iskolák elkésztették a képzésre vonatkozó tervezetüket és azt benyújtották a fenntartónak, általában meg is kapták az engedélyt. A fenntartó önkormányzatok a képzés bevezetéséhez szükséges tantervek elbírálására egyébként sem voltak jogosultak.

A képzés beindításának előkészítése során az iskolák megpróbáltak tájékozódni a tantervpiacon, illetve megvásárolták mindazokat a tanterveket, amelyek az általuk tervezett programhoz illeszkedtek, és ezeket átalakítva (saját lehetőségeikhez, illetve elképzeléseikhez illesztve) készítették el helyi tanterveiket. Az így „összebarkácsolt" tantervek minőségét senki sem ellenőrizte, és az így készült tantervekhez természetesen semmiféle taneszköz (tankönyv, feladatlap, segédanyag stb.) nem állt rendelkezésre. Ebből a helyzetből következett a speciális szakképzésben uralkodó tökéletesen áttekinthetetlen tantervi sokszínűség, és a tankönyvhasználat terén is zavaros volt a helyzet. A közismereti tantárgyak oktatásához az iskolák vagy az általános iskolai tankönyveket használták (ami azt jelenti, hogy lényegében átismételték a 7–8. osztályos tananyagot), vagy a szakmunkásképzők tankönyveit. A szakmai tantárgyakhoz pedig vagy szakmunkásképzős tankönyveket használtak, vagy pedagógusok által sokszorosított jegyzeteket. A tankönyvellátás négy év alatt egy lépéssel sem jutott előbbre: a képzés beindításakor az iskolák 54%-a, vizsgálatunk idején pedig az iskolák 69%-a hiányolta a megfelelő tankönyveket.

1994-ben megkérdeztük az iskolaigazgatókat arról, hogy milyen feltételek hiányoztak, amikor elkezdték a speciális szakképzést. Az adatokból az derült ki, hogy az iskoláknak közismeretet oktató tanáraik ugyan elegendő számban voltak, de egyéb tekintetben az anyagi és tárgyi feltételeik nemigen voltak meg.

Az iskoláknak közel felében úgy indították be a speciális szakképzést, hogy sem tanműhely, sem megfelelő technikai felszerelés nem állt rendelkezésre. Az iskolák 90%-ában maga az iskola biztosította a szakmai gyakorlat lehetőségét, de igen gyakran hiányos és máshonnan kiselejtezett gépekkel, elavult technikával felszerelve, tanteremben vagy a szakmai képzésre alkalmatlan, sebtében kialakított, esetleg az iskolák hátsó udvarában, alagsorában rögtönzött „tanműhelyekben".

A speciális szakképzés beindításához a fenntartó önkormányzatoknak majdnem a fele ígért az iskoláknak anyagi támogatást, de a gyakorlatban csak alig egyharmaduk váltotta be az ígéretét. Ha az iskoláknak sikerült is anyagi támogatást szerezniük valahonnan (többnyire pályázati úton), ez semmiképpen nem volt elegendő ahhoz, hogy a szakmai képzés korszerű és igényes feltéte-

Az igazgatók szerint miért éppen ezeket a szakmákat oktatják

	a válaszadók %-ában
erre volt igény	22,9
ehhez voltak feltételek az iskolában	24,2
ehhez volt gyakorlati lehetőség	37,3
egyéb	1,3
nincs válasz	14,4
összesen	100,0
N	148

A speciális szakiskolákban oktatott szakmák

	a válaszadók %-ában
férfi ipari szakma	16,2
női ipari szakma	16,2
tercier ágazat	9,5
mezőgazdaság	11,5
gazdasszonyképzés	38,5
egyéb	2,7
nincs válasz	5,4
összesen	100,0
N	148

leit megteremtsék. Jó néhány olyan iskolával találkoztunk, ahol később sem sikerült pótolniuk a kezdeti hiányokat, és még két-három évvel a képzés beindítása után is hiányoztak az alapvető tárgyi és személyi feltételeik.

E hátrányos helyzetű gyerekeket oktató képzési formával kapcsolatos problémákat tetézte, hogy kezdetben a speciális szakiskolák ugyanannyi költségvetési támogatást kaptak egy tanuló után, mint a gimnáziumok, ahol nem folyt szakmai képzés. Ez az összeg 1994-ben 20 000 Ft-tal volt kevesebb, mint amennyit a gyakorlati képzést is folytató szakmunkásképzők kaptak egy tanuló után. Ez az indokolatlan megkülönböztetés arról tanúskodott, hogy az oktatásirányítás a speciális szakképzést valójában nem tekintette szakmai képzésnek, illetve nem vett tudomást arról, hogy az itt folytatott képzés ugyanolyan mértékben anyag- és szerszámigényes, mint más szakképző iskolákban. Az alulfinanszírozottságnak volt köszönhető, hogy jó néhány speciális szakiskolában alkalmatlan szerszámokkal és gépekkel, selejtes anyagokat felhasználva tanulták a gyerekek a „szakmai fogásokat", vagy éppen maguknak kellett megvásárolniuk az anyagot, amit a gyakorlat során felhasználtak. Lényegében nagyon sok iskolában nem a gyerekek érdeklődése vagy a munkapiaci igények, hanem az anyagi lehetőségek szabták meg azt is, hogy milyen szakmákat kezdtek el oktatni.

Sok helyen azért került sor például éppen a gazdasszonyképzés bevezetésére, mert egy ehhez szükséges konyhát, varrodát vagy gépírótermet tudtak a legkönnyebben, illetve a legkevesebb pénzből berendezi. Gyakori volt, hogy kifejezetten az igénytelenség (mire kell kevés hely, mihez nem kell költséges technikai berendezés, mihez nem kell sok nyersanyag, és mihez találnak szakoktatót az iskola közelében) szempontja alapján döntötték el, hogy milyen szakmákat oktassanak.

Ilyen módon a speciális szakiskolások pályaválasztási esélyeit nemcsak gyenge általános iskolai bizonyítványuk, szüleik szegénysége és lakóhelyük korlátozta, hanem az iskolák szakmakínálata is. Szakmaválasztásukat gyakran nem érdeklődésük motiválta, hanem a korlátozott lehetőségek határolták be. Az 1994-ben megkérdezett gyerekek 33%-a válaszolta azt, hogy eredetileg nem ebbe az iskolába jelentkezett, és 49%-

Az igazgatók szerint miben különböznek a speciális osztályok tanulói a többiektől

	a válaszadók %-ában (N=530)
gyengébb tanulók	62,1
gyengébb képességűek	43,8
rosszabb magatartásúak	34,6
kevésbé stabil családból valók	43,1
szegényebb családból valók	24,2

uk gondolta úgy, hogy eddigi tapasztalatai alapján nem választaná még egyszer ugyanezt a szakmát. Kiábrándultságukat a legtöbb esetben az okozta, amikor kiderült, hogy a speciális szakiskolákban megszerezhető szaktudással és bizonyítvánnyal nincs túl sok esélyük az elhelyezkedésre.

A szakmai infrastruktúra hiánya minden iskolatípus esetében csökkenti a képzés hatékonyságát, de különösen nagy veszéllyel járt a speciális szakiskolákban, ahol a szociálisan hátrányos helyzetű gyerekek hatékony oktatásához és neveléséhez, igényeikhez szabott és különösen színvonalas pedagógiai módszerekre és taneszközökre lett volna szükség.

Miután a speciális szakiskolákban a kilencvenes években az oktatás színvonalát senki nem ellenőrizte, és miután a képzés kimenetelét sem kötötték vizsgához, az iskola befejezésekor sem derülhetett ki, hogy mit tanultak a gyerekek. Természetesen az iskolák között igen nagy minőségi különbségek voltak, de ez kizárólag az ott tanító pedagógusok lelkiismeretességén múlott; a szülőknek semmiféle garanciájuk nem volt arra, hogy gyerekeik nagyobb tudással, illetve jobb felkészültséggel hagyják el az iskolát, mint ahogy oda beléptek.

Amilyen bizonytalan volt a speciális szakiskolák képzési célja, olyan tisztázatlan volt az is, hogy milyen képzést nyújtott az iskola. A legtöbb esetben különböző képzési célok (szakmatanulásra való felkészítés, csökkentett értékű szakismeretek nyújtása, az alapkészségek pótlólagos fejlesztése, felkészítés az életre stb.) és tananyagok egyvelegéről volt szó, és ebben a tekintetben egyes iskolák, sőt ugyanazon iskolán belül egyes osztályok is különböztek egymástól. Vagyis a speciális szakképzés címszava alatt nagyon különböző tartalmú és színvonalú oktatás folyt az iskolákban, és szép számmal akadt olyan oktatási intézmény is, amelynek a gyerekek „parkoltatásán" (az oktatási idő meghosszabbításán, illetve a munkanélküliség elodázásán) kívül igen kevés haszna volt.

A speciális szakiskolai képzés „leépülése" már a kilencvenes évek közepén elkezdődött, amikor egyre kisebb korosztályok léptek be a középfokú iskolákba, és a szakmunkásképzőkben lényegében megszűnt a felvételi szelekció. De ennek a bizonytalan kimenetelű és csökkent értékű szakmai képzésnek csak a NAT, illetve az 1998-as oktatási reform bevezetése vetett véget, amely valamennyi gyerek számára 10 évfolyamos általános képzést tett kötelezővé, és amely ezután csak az OKJ-nek megfelelő, teljes értékű szakmunkásbizonyítványt adó szakmai képzést engedélyezett.

Jegyzet

(1) Magyar Közlöny, 1990/XXIII. tv.
(2) FEHÉRVÁRI ANIKÓ–LISKÓ ILONA–TÓT ÉVA: *A speciális szakiskolák tanulói* (Kutatási zárótanulmány). Oktatáskutató Intézet, kézirat, 1995.
(3) Magyar Közlöny, 1990/XXIII. tv.

Liskó Ilona